

Олександр ШНИРКОВ,
доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Антон ФІЛПЕНКО,
доктор економічних наук,
професор кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Ліна ПОЛІЩУК,
кандидатка економічних наук, доцентка кафедри
світового господарства і міжнародних економічних відносин
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Анотація. У статті проаналізовано зовнішньоторговельні потоки України в умовах війни, оцінено адаптивність і переорієнтацію експортно-імпортних операцій з основними державами-партнерами та регіонами. Досліджено динаміку експорту й імпорту головних груп товарів та послуг, виокремлено визначальні структурні зміни, підкреслено збільшення частки Європейського Союзу в зовнішній торгівлі, окреслено можливості диверсифікації торгівлі завдяки оновленим угодам зі стратегічними партнерами.

Ключові слова: зовнішня торгівля, географічна та товарна структура експорту й імпорту, держави-партнери, стратегічні партнерства.

Важливим складником стійкості економіки України є зовнішня торгівля, адже її частка у структурі ВВП у різні періоди варіюється від 30% до 50%. Можна констатувати, що протягом останнього десятиліття й економіка,

і зовнішня торгівля держави функціонують в умовах перманентних шоків. Тимчасова окупація росією важливих для експорту територій, пандемія та повномасштабне вторгнення спричинили руйнування логістичних маршрутів постачання сировини та матеріалів, збуту готової продукції. Тому актуальність статті зумовлена необхідністю дослідження розвитку зовнішньої торгівлі України в складних непередбачуваних умовах для мінімізації ризиків нестабільності економіки держави в майбутньому.

Багатоаспектність і суперечливість наслідків зовнішньоторговельної лібералізації обґрунтовано в наукових працях Джозефа Стігліца, Девіда Доллара та Аарта Крея, Мухамеда Рамзана, Річарда Румельта та інших. Теоретичні й практичні аспекти зовнішньої торгівлі України та її впливу на внутрішній ринок є об'єктом досліджень українських науковців. Зокрема, на тему оцінки зовнішньої торгівлі України є праці Тетяни Батракової, Ігоря Бураковського, Анатолія Мазаракі, Тетяни Мельник, Вероніки Мовчан, Наталії Міценко, Богдана Кабаці, Анатолія Федоренка та інших.

Зовнішню торгівлю України досліджено й у звітах та окремих спеціальних дослідженнях низки міжнародних організацій, зокрема СОТ, МВФ, ОЕСР, Світового банку (СБ) тощо. У статті для порівняння та узагальнення використано дані Державної служби статистики України, Національного банку України та Державної митної служби України.

Метою статті є встановлення змін і виокремлення тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах війни для мінімізації ризиків та налагодження перспективних зовнішньоторговельних відносин у майбутньому.

Більшість міжнародних організацій у своїх прогнозах окреслює невтішні очікування і для світової економіки та торгівлі, і для України. СБ зазначає, що світова економіка долає тривалі наслідки шоків останніх чотирьох років. Зростання світової торгівлі 2023 року було найповільніше за 50 років поза глобальними рецесіями, водночас торгівля товарами зменшилася на тлі анемічного глобального промислового виробництва. Торгівля послугами й далі оговтується від наслідків пандемії, але повільніше, ніж цього очікували раніше. Прогнозують, що світова торгівля зросте до 2,3% 2024 року, частково відображаючи відновлення попиту на товари в торгівлі між розвинутими економіками [1].

Щодо України, то, за оцінками експертів СБ, перспективи дуже невизначені. Прогнозують зростання ВВП на 3,2% 2024 року та 6,5% 2025 року. Очікувано, що активні бойові дії триватимуть упродовж року з базовими ефектами та одноразовими чинниками впливу на зовнішню торгівлю, зокрема й на врожай сільськогосподарської продукції, який може зменшитися (згаснути). Часткове розв'язання невизначеності 2025 року сприяло б відновленню експорту та поступовому збільшенню інвестицій у реконструкцію та відновлення.

COT згадує Україну як важливого постачальника аграрної продукції на світовий ринок. У своїй публікації «The Crisis in Ukraine. Implications of the war for global trade and development» COT наголошує, що війна в Україні впливає на весь світ. Це не локальна війна з локальними наслідками. Її необхідно розглядати в контексті глобальної торгівлі та розвитку. Виникає загроза для постачання продовольства в деякі з найбільш уразливих частин світу, що стане викликом для продовольчої безпеки мільйонів людей. Лише за 2022 рік експорт пшениці з України, наприклад, у Єгипет зменшився на 81%, а до Ефіопії — на 90%.

Ба більше, у публікаціях COT згадано спад постачання неону з України, який використовують для виробництва напівпровідників. Збір у його постачанні може вплинути на виробників автомобілів, поки галузь тільки оговтується від дефіциту, що виник у період пандемії [2].

Щодо зовнішньої торгівлі України COT виявляє стриманий оптимізм з акцентом на можливості більшої інтеграції з європейським ринком шляхом формування нових ланцюгів постачання та доданої вартості. Це можливо через рещоринг, ніаршоринг виробництва стратегічно важливої продукції до сусідніх країн.

Вивчення розвитку зовнішньої торгівлі України під час війни ускладнено, оскільки є певні застереження (побоювання) щодо точності даних, адже через воєнні дії митна територія не повністю підконтрольна.

Попри це українська зовнішня торгівля, аграрний сектор зокрема, продемонстрували високу адаптивність до ризиків воєнного часу: в умовах крайньої невизначеності швидко налагоджували нові логістичні канали для експорту та імпорту.

За два роки війни зовнішня торгівля товарами й послугами зазнала суттєвих змін. По-перше, спад обсягів і збільшення дефіциту зовнішньої торгівлі товарами: негативне сальдо зросло за рік більш ніж у 2 рази. По-друге, вперше за останні 20 років спостерігається негативне сальдо в торгівлі послугами. По-третє, Україна стала найбільшим імпортером зброї в Європі в період 2019–2023 років із часткою 4,9% світового імпорту (за попередні чотири роки частка була 0,1%) і зростанням на 6633%. Основні постачальники озброєнь для України — США (39%), Німеччина (14%) і Польща (13%) [3; 4].

І наостанок — зміна товарної та географічної структури із суттєвим домінуванням продукції аграрного сектора та переорієнтація зовнішньої торгівлі на внутрішній ринок Європейського Союзу з побудовою нових логістичних каналів.

Зменшення експорту у 2022–2023 роках переважно зумовлено знищенням промисловості на територіях ведення бойових дій, насамперед металургійної, яка мала значний експортний потенціал. Відновити свої позиції у структурі вітчизняного експорту металургія зможе лише за умови

структурних змін і значних інвестицій у нові металургійні технології під час відбудови економіки держави. Тому тенденція до зменшення експорту та зростання імпорту може зберегтися й 2024 року, що збільшуватиме зовнішньоторговельний дефіцит. Наразі, за оцінками Центру Разумкова, дефіцит зовнішньої торгівлі товарами та послугами складає близько 21% ВВП України (для порівняння: 2009 р. дефіцит сягнув 3,5% ВВП, 2015 р. — 3,8% ВВП, 2020 р. — 4,4% ВВП) [5].

Товарна структура зовнішньої торгівлі України

За даними Державної служби статистики України, 2023 року експорт товарів становив 36,2 млрд дол., або 82% порівняно із 2022 роком, імпорт — 63,6 млрд дол., або 114,9%. Негативне сальдо склало 27,4 млрд дол. 11,2 млрд дол. 2022 року [6].

Слід зауважити, що, за даними Державної митної служби України, обсяги експорту та імпорту 2022 року склали відповідно 44,2 та 59,5 млрд дол., а 2023 року — 36,2 і 63,5 млрд дол. [7]. Отже, можна зробити висновок про певну синхронізацію статистики зовнішньої торгівлі між уповноваженими органами України.

За даними платіжного балансу, **дефіцит зовнішньої торгівлі товарами та послугами** збільшився до 37,4 млрд дол. 2023 року порівняно з 25,7 млрд дол. 2022 року та 2,7 млрд дол. 2021 року. 2023 року експорт упав на 15,2% (2022 року — 35,2%, а 2021 року експорт, навпаки, зріс на 34,3%). Імпорт товарів збільшився на 14,3% (2022 року зменшився на 20,4%) переважно завдяки продукції машинобудування [8].

Оцінюючи поточний платіжний баланс НБУ за 2023 рік, можемо стверджувати про погіршення показників зовнішньої торгівлі України: дефіцит торгівлі товарами збільшився майже удвічі порівняно з 2022 роком та більш ніж учетверо проти 2021 року.

Експорт товарів зазнав сильнішого впливу війни, ніж імпорт, насамперед через зниження виробництва та проблеми з логістикою і становив 34,7 млрд дол. (табл. 1).

Таблиця 1. Зовнішня торгівля товарами України¹

	2013 р.	2015 р.	2016 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Експорт, млн дол.	59 106	35 420	33 560	63 113	40 899	34 678
Імпорт, млн дол.	81 234	38 875	40 502	69 755	55 551	63 473
Сальдо, млн дол.	-22 128	-3455	-6942	-6642	-14 652	-28 795

¹ Складено за даними НБУ. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Trade_y.pdf, <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

Серед головних чинників — зменшення експорту чорних і кольорових металів та продовольчих товарів через спад постачання зернових. Експорт упродовж 2022–2023 років знижувався також у всіх інших основних товарних групах (табл. 2; 3). На тлі зменшення експорту насіння олійних культур (на 25%), зернових (на 8,8%) та олії (на 5%) зріс на 31% експорт харчових продуктів, насамперед завдяки цукровій і кондитерській промисловості.

Імпорт товарів сукупно знизився на 11,4% і становив 63,5 млрд дол., наприклад, в енергетичному секторі обсяги імпорту природного газу та вугілля зменшилися більш ніж удвічі. Водночас 2022 року, а надто в другому півріччі, значно зріс импорт нафтопродуктів (63%), зокрема для забезпечення потреб енергетики, а вже 2023 року импорт зменшився на 18,3% (табл. 2; 3).

Таблиця 2. Динаміка товарної структури зовнішньої торгівлі України²

Найменування основних груп товарів	Експорт, млн дол.			Імпорт, млн дол.		
	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	27 687	23 380	22 001	7666	6020	6930
Мінеральні продукти	7874	4109	2262	13 999	12 715	10 376
Продукція хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей	3173	1668	1329	14 392	9352	11 151
Деревина та вироби з неї	2491	2118	1719	1484	906	969
Промислові вироби	946	569	557	3671	3301	3190
Чорні й кольорові метали та вироби з них	15 719	5881	3888	4221	2487	3271
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	3819	2281	2150	21 845	14 827	19 583

² Складено за даними НБУ. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>

Найбільшими темпами зростав імпорт продукції машинобудування (30%), чорних та кольорових металів (31,5%) та продукції хімічної промисловості.

Порівнюючи дані таблиць 2 і 3, можемо також помітити, що зі зменшенням обсягів частка окремих груп товарів у структурі торгівлі збільшується.

Таблиця 3. Динаміка товарної структури зовнішньої торгівлі України³

Найменування основних груп товарів	Експорт, %			Імпорт, %		
	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Продовольчі товари та сировина для їх виробництва	43,9	57,2	63,4	11,0	10,8	10,9
Мінеральні продукти	12,5	10,0	6,5	20,1	22,9	16,3
Продукція хімічної промисловості та пов'язаних з нею галузей	5,0	4,1	3,8	20,6	16,8	17,6
Деревина та вироби з неї	3,9	5,2	5,0	2,1	1,6	1,5
Промислові вироби	1,5	1,4	1,6	5,3	5,9	5,0
Чорні й кольорові метали та вироби з них	24,9	14,4	11,2	6,1	4,5	5,2
Машини, устаткування, транспортні засоби та прилади	6,1	5,6	6,2	31,3	26,7	30,9

У географічному вимірі 2022 року найсуттєвіше зменшився експорт товарів до держав Азії (на 13,3 млрд дол., або 58,2%), частка цих країн в експорті знизилася з 36,4% до 23,5% порівняно з 2021 роком. Також суттєво впав експорт до країн СНД (на 4,4 млрд дол., або 65,9%), частка зменшилася з 10,7% до 5,6%; Африки (на 3,5 млрд дол., або 62,1%), внесок в експорт зменшився з 8,9% до 5,2%; США (на 2 млрд дол., або 63,1%), частка знизилася з 5,1% до

³ Складено за даними НБУ. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Trade_m.pdf

2,9%. Водночас зростав експорт до ЄС (на 2 млрд дол., або 8,5%) зі збільшенням частки в загальному експорті з 36,2% до 60,7% [8]. 2023 року, навпаки, експорт майже до всіх регіонів зменшувався: насамперед до держав ЄС (на 2,9 млрд дол., або 11,7%; їх частка в експорті зросла до 63,2%) та Азії (на 1,6 млрд дол., або 16,2%, внесок у загальний експорт зменшився незначно — до 23,2%). Частка України в експорті до ЄС упродовж 2022–2023 років майже не змінилася та, за оцінками Євростату, склала 0,8% [9].

Найчіткіше зменшення імпорту товарів зафіксовано із країн СНД — на 9 млрд дол., або 66,7%, частка держав зменшилася з 19,3% до 8%. Імпорт зменшувався за всіма напрямками: з держав Азії — на 2,6 млрд дол., або 13,9% (частка зросла з 26,9% до 28,7%), США — на 1,5 млрд дол., або 33,3% (частка зменшилася з 6,4% до 5,3%), ЄС — на 1,2 млрд дол., або 4,8% (частка зросла з 37,5% до 44,4%) та Африки — на 341 млн дол., або 41,8% (частка впала з 1,2% до 0,8%) [8]. 2023 року зафіксовано зворотну тенденцію: імпорт зростав за всіма напрямками, крім країн СНД.

Щодо послуг, то вперше за останнє двадцятиріччя в умовах війни Україна має негативне сальдо торгівлі. За даними НБУ, дефіцит торгівлі послугами 2022 року становив 11 млрд дол. (порівняно з профіцитом у майже 4 млрд дол. попереднього року): експорт послуг впав на 12,4%, а імпорт зріс майже вдвічі, зокрема й через витрати осіб, які виїхали за кордон у зв'язку з війною, і короткострокових мігрантів (зросли в 3,2 раза — до 19,8 млрд дол.), а також через збільшення імпорту послуг у межах технічної допомоги (у 2,9 раза) [10]. Імпорт усіх інших послуг зменшився на 41,6%.

Спад експорту пов'язаний здебільшого зі зменшенням обсягу транспортних послуг, послуг з перероблювання матеріальних ресурсів, що належать іншим сторонам, та інших ділових послуг.

Слід зауважити, що негативний тренд дещо уповільнився 2023 року й негативне сальдо становило 8,8 млрд дол (порівняно з 11,1 млрд дол. попереднього року). Це пов'язано з адаптацією українських мігрантів за кордоном і перехід на місцеві джерела доходів. Серед негативних тенденцій — зменшення експорту комп'ютерних послуг уперше з 2001 року: 2023-го він становив 6,8 млрд дол., що на 600 мільйонів доларів (8,5%) менше, ніж 2022 року.

Географічна структура зовнішньої торгівлі

За даними Державної служби статистики, зовнішньоторговельна діяльність України охоплювала 230 держав. Основний обсяг припадає на 30 країн-партнерів. Експортували з України найбільше до Польщі — на суму в 4,7 млрд дол., Румунії — 3,7 млрд дол., Китаю — 2,4 млрд дол. Серед найактивніших держав-імпортерів товарів в Україну: Китай — 10,4 млрд дол., Польща — 6,6 млрд дол. і Німеччина — 4,9 млрд дол. (табл. 4) [10].

Таблиця 4. Питома вага основних торговельних партнерів України в загальному товарообігу⁴

№	Країни	Товарообіг, 2022 / 2023 рр., млн дол.	Частка в товарообігу, 2022 / 2023 рр.	Експорт 2022 / 2023 рр., млн дол.	Імпорт 2022 / 2023 рр., млн дол.	Сальдо 2022 / 2023 рр., млн дол.
1	Польща	11 216 / 11 360	12% / 11,8%	5985 / 4754	5230 / 6606	755 / -1851
2	Китай	10 707 / 12 847	11,4% / 11,5%	2453 / 2406	8253 / 10 441	-5800 / -8035
3	Туреччина	6220 / 7109	6,6% / 7%	2901 / 2368	3319 / 4741	- 418 / -2352
4	Німеччина	6092 / 6912	6,5% / 6,6%	1786 / 2019	4305 / 4893	-2519 / -2874
5	Румунія	5052 / 5326	5,4% / 6,4%	3639 / 3763	1413 / 1563	2225 / 2199
6	Болгарія	3420 / 3123	3,7% / 3%	1417 / 904	2003 / 2219	-586 / -1314
7	Італія	3259 / 3863	3,5% / 3,4%	1581 / 1586	1678 / 2277	- 97 / -741
8	США	3002 / 3330	3,2% / 2,9%	856 / 509	2146 / 2821	-1290 / -2312
9	Індія	2564 / 2424	2,7% / 2,2%	889 / 542	1676 / 1882	- 786 / -1339
10	Нідерланди	2504 / 2446	2,7% / 2,8%	1448 / 956	1056 / 1490	391 / 534
	Усього	93 630 / 99 744	100%	40 762 / 36 182	52 868 / 63 562	-12 107 / -27 376

Російське вторгнення спричинило значні зміни в географічній структурі імпорту та експорту України. Через російську блокаду українські порти втратили статус основних експортних воріт країни. Тому роль автомобільного та залізничного транспорту суттєво зросла, а західні сухопутні кордони України стали основними коридорами для зовнішньої торгівлі: у період з 2021 по 2023 рік обсяги постачання імпорту з ЄС зросли на 35%, експорту — на 29%. ЄС зміцнив свою роль основного торговельного партнера і в експорті, і в імпорті, а Польща вперше в історії стала лідером у торговельному обігу України.

Зросла роль Румунії в українському експорті, що, ймовірно, пов'язано із блокуванням українських чорноморських портів і перенаправлення торговельних потоків через порт Констанци. За останні два роки експорт до Румунії збільшився майже вдвічі, що зробило державу другим за значенням експортним партнером України у світі та в ЄС. Частка Румунії в експорті до країн ЄС зросла з 6% до 14% [12]. Вже зараз можна говорити про створення нового зернового коридору «Україна — порти Румунії та Болгарії», який може трансформуватися в один із важливих маршрутів торгівлі зерном у майбутньому з відгалуженням до річки Дунай.

2023 року основними статтями експорту України в ЄС стали (зміни у порівнянні з 2022 р.): зернові культури — 19,6% (↓2,1%); жири та олії —

⁴ НБУ. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/Tov_y.pdf, Державна митна служба України URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>

12,7% (↓2,5%); чорні метали — 9,2% (↓22,3%); насіння та плоди олійних рослин — 8,3% (↓33,2%); руди, шлаки — 7,1% (↓30,1%); електричні машини — 6,4% (↓35,0%); деревина та вироби з деревини — 5,3% (↓22,9%); залишки та відходи харчової промисловості — 3,4% (↑55,8%).

На відміну від експорту, імпорт переважно з більшою доданою вартістю: енергетичні матеріали — 20,4% (↑2,4%); засоби наземного транспорту, крім залізничного, — 11,3% (↑25,2%); реактори ядерні, котли, машини — 8,2% (↑38,1%); електричні машини — 5,0% (↑9,7%); пластмаси, полімерні матеріали — 4,8% (↑15,5%); фармацевтична продукція — 4,7% (↑20,0%); добрива — 2,1% (↑62,4%); різноманітна хімічна продукція — 2% (↓2,5%) [11].

В умовах війни на Польщу — нашого найбільшого торговельного партнера — припадає 25% від загальної торгівлі ЄС з Україною. Польща посіла перше місце серед країн ЄС і щодо експорту в Україну (30,6%), і щодо імпорту з нашої держави (19%). Водночас Україна й далі є незначним ринком для польських товарів: 2023 року товари з України становили лише 1,3% від загального імпорту Польщі. В експорті Польщі частка України була трохи більша — 3,2% [13]. Тобто значення України в зовнішній торгівлі Польщі можна порівняти зі значенням Словаччини, чисельність населення якої ушестеро менша, ніж України.

Аналіз товарної структури торгівлі свідчить про зростання в усіх основних групах, а надто інтенсивно в імпорті військової техніки, зокрема й безпілотників. Найважливіший товар, який Польща продає Україні, — це пальне. Хоча зростання імпорту 2023 року порівняно з попереднім було невелике (1,1%) у вартісному вираженні, за обсягами воно було дуже значне.

На відміну від імпорту, експорт з України до Польщі 2023-го значно зменшився порівняно з попереднім роком — з 6 млрд дол. до 4,34 млрд дол. — на 27,3%. Спад українського експорту пов'язаний насамперед із забороною експорту пшениці, кукурудзи, ріпаку та соняшнику з квітня 2023 року: саме на ці товари припадала значна частка експорту з України 2022 року. Другим чинником стало зниження цін на сільськогосподарську продукцію на світових ринках, що вплинуло й на українські товари. Наприклад, вартість соняшникової олії (яка не підпадає під жодні обмеження) 2023 року впала на 33,6%, але її обсяг зріс майже на 9%. Слід зауважити, що Україна — основний постачальник соняшникової олії до ЄС. За даними Євростату, у період 2021–2023 років частка України в експорті соняшникової олії до ЄС зросла з 87% до 89%, кукурудзи з 51% до 62% [9].

Польща є транзитною країною для провідних західних економік ЄС, як от Німеччини, Франції та Нідерландів, тобто майже половина товарів з ЄС в Україну надходить з Польщі або проходить через її територію. В експорті цей показник дещо нижчий (2023 року він становив 42%). Ці дані свідчать про велике значення польсько-українського кордону.

Україна є сімнадцятим найбільшим торговельним партнером ЄС, на неї припадає близько 1% від загальної торгівлі ЄС товарами: 2023 року це становило 55 млрд євро, тобто торгівля товарами подвоїлася з моменту набуття чинності поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі 2016 року.

Географічна та товарна структура торговельних відносин з ЄС змінилася під впливом нових економічних умов, котрі сформувалися через суттєві руйнування виробничих потужностей та інфраструктури, міграцію робочої сили, проблеми з логістикою тощо. На ці зміни впливали й економічні рішення Уряду України та Європейської комісії. Зокрема, щодо експорту, то це тимчасове скасування митних обмежень і тарифних квот, захисних заходів і відповідно покращення доступу до ринку ЄС; щодо імпорту — визначення переліку критичного імпорту та надання пільгових умов, наприклад, для транспортних засобів, енергетичного обладнання та нафтопродуктів. [16].

Ці кроки вперше набули чинності 4 червня 2022 року та були повторно запроваджені до 5 червня 2024 року. Нині є попередня згода Європейського парламенту та Ради ЄС щодо продовження цих заходів ще на рік до 5 червня 2025 року, що разом зі «шляхами солідарності ЄС» має важливе значення для збереження двосторонньої торгівлі та підтримки України в умовах агресивної російської війни. Однак Єврокомісія може вжити будь-яких швидких заходів, які вважатиме за потрібне, якщо виникнуть значні порушення на ринку ЄС або ринках однієї чи кількох держав ЄС через український імпорт, зокрема в чутливій галузі сільськогосподарської продукції: птиці, яєць і цукру. Цей перелік розширено на окремі види зернових і мед. Базовий період для запуску екстрених обмежень — половина 2021 року, 2022 і 2023 роки, тобто якщо експорт згаданих продуктів перевищить середні показники обсягів за ці роки, знову запровадять тарифи [18]. Також для розв'язання суперечливих питань під час експорту та транзиту української аграрної продукції між Україною, ЄС та окремими країнами-членами створено спільну координаційну платформу.

Стратегічні партнерства та оновлені ЗВТ

2021 року Україна ухвалила новий стратегічний документ щодо зовнішньої політики, де оцінено актуальні міжнародні процеси й тенденції, виклики та загрози у низці сфер, що загострилися в умовах повномасштабної війни, зокрема й у сфері торгівлі та економічної співпраці [20]. У Стратегії зовнішньополітичної діяльності України поряд зі вступом до ЄС та НАТО наголошено на стратегічних відносинах і партнерствах зі США, Великою Британією, Канадою, Німеччиною, Францією, а також відносинах із державами регіону: Польщею, Туреччиною, Литвою, Румунією, Грузією, Молдовою.

Важливо підкреслити, що стратегічні партнери України в таких складних умовах підтримують режими доступу української продукції до своїх внутрішніх ринків або навіть лібералізують їх (ЄС, США, Велика Британія, Канада).

Європейська комісія та Рада асоціації Україна – ЄС відзначають прогрес у виконанні оновленого Плану пріоритетних дій щодо поглибленої та всеохопної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС на 2023–2024 роки у багатьох сферах, зокрема, цифровій (роумінг і взаємне визнання електронних довірчих послуг), енергетичній (синхронізація енергетичних систем), транспортній (Угода про автомобільні перевезення вантажів, транспортний безвіз) і промисловій (пакетне прийняття 20 тисяч стандартів для вільного обігу окремих промислових товарів і підписання Угоди АСАА), Це ляже в основу глибшої інтеграції з єдиним внутрішнім ринком, дасть змогу швидше впроваджувати умови для переговорів про вступ України до ЄС та отримати доступ до структурних та інвестиційних фондів ЄС під час відбудови економіки держави.

Український бізнес прилучається до ланцюгів створення доданої вартості через долучення компаній у сировинний та акумуляторний альянси в процесі інтеграції до внутрішнього ринку ЄС завдяки посиленню співпраці українських і європейських кластерів. Цьому може посприяти Український кластерний альянс (УКА), який створили в березні 2022 року для інтернаціоналізації українських малих і середніх підприємств (МСП) і кластерів та їх інтеграції в ланцюги доданої вартості та інноваційні екосистеми ЄС [24]. УКА — провідне й найбільше формальне об'єднання економічних кластерів України: у його складі 48 кластерів та асоціацій кластерного типу.

УКА активно співпрацює з Європейською платформою кластерної співпраці (ЕССР), майже третину його портфелю займають проекти екосистемного розвитку, котрі сприятимуть «укоріненню» інновацій та інших засадничих елементів розвитку під час реалізації нової промислової стратегії ЄС. Також показово, що понад 50% проектів спрямовані на інтеграційні процеси ЄС. Це допоможе формуванню сталих програм співпраці за цільовими групами, збільшенню кількості спільних програм стійкості та відновлення України з європейськими партнерами, а також зростанню готовності МСП до процесів інтернаціоналізації [24].

Також Україна модернізувала Угоду про вільну торгівлю з Канадою, яку ратифікували обидві сторони [27]. Після перемовин до документа додали спеціальні нові глави про транскордонну торгівлю послугами, фінансові послуги, інвестиції, тимчасовий в'їзд для ділових осіб, телекомунікації, торгівлю та малі й середні підприємства, торгівлю та корінні народи, належну регуляторну практику. Було оновлено розділи щодо цифрової торгівлі, правил походження, конкурентної політики, державних закупівель тощо.

Це допоможе збільшити двосторонню торгівлю, відкриє нові економічні можливості для українських підприємств та сприятиме участі канадських компаній у відбудові.

Ще одним важливим стратегічним торговельним партнером для України є Велика Британія. З січня 2021 року запрацювала ЗВТ — і вже в червні товарообіг склав 885,1 мільйона доларів, що на 41,5% або 259,6 мільйона доларів перевищує показники попереднього періоду, а 2023 року двостороння торгівля товарами становила 1,4 мільярда доларів — на 20% більше, ніж 2022 року. Двостороння угода передбачає лібералізацію умов торгівлі товарами та послугами між Україною та Великою Британією на рівні не нижчому, ніж передбачено в Угоді про асоціацію Україна – ЄС. Із січня 2021 року відбулася повна лібералізація 98% товарної номенклатури, а з 2023 року для України лібералізовано ще 2% [25]. Водночас Україна отримала менший термін для перегляду торговельних положень угоди з Британією (два роки після набуття чинності) порівняно з Угодою про асоціацію.

Отже, з початку повномасштабного вторгнення зовнішньоторговельні потоки України суттєво змінилися і за товарною, і за географічною структурою. Водночас українська зовнішня торгівля, зокрема, аграрний сектор, продемонстрували високу адаптивність до ризиків воєнного часу. Цьому сприяла активна підтримка партнерів, як-от Європейського Союзу. Шляхи солідарності з Україною, рішення щодо лібералізації торгівлі та призупинення торговельних засобів захисту з боку ЄС посприяли зростанню експорту та налагодженню нових логістичних коридорів, проте спричинили різке збільшення експорту окремих видів сільськогосподарської продукції та викривлення на ринках цих продуктів у державах-сусідах України.

Україна прагне диверсифікувати свою зовнішню торгівлю та зменшити залежність від традиційних ринків, а надто в таких сферах, як сільське господарство та переробна промисловість. Тож у фокусі має бути підписання торговельних угод, стимулювання інвестицій, сприяння спільним бізнес-проєктам з важливими стратегічними партнерами й регіонами.

Слід також готуватися до того, що сальдо торгівлі й надалі буде негативне, адже під час відновлення та відбудови Україна імпортуватиме великі обсяги продукції.

1. World Bank (2024) *Global Economic Prospects*. Available at: <https://openknowledge.worldbank.org/server/api/core/bitstreams/7fe97e0a-52c5-4655-9207-c176eb9fb66a/content>
2. World Trade Organization (2022) *The Crisis in Ukraine. Implications of the war for global trade and development*. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/crisis_ukraine_e.htm
3. Stockholm International Peace Research Institute (2024) *Steep rise in European arms imports*. Available at: <https://www.sipri.org/visualizations/2024/steep-rise-european-arms-imports>
4. Stockholm International Peace Research Institute (2023) *Trends in International Arms Transfers*. Available at: https://www.sipri.org/sites/default/files/2024-03/fs_2403_at_2023.pdf
5. Якименко Ю., Юрчишин В. Від попередніх підсумків 2023 до прогнозу 2024 // Разумков Центр. 10 листопада 2023. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/vid-poperednikh-pidsumkiv-2023-do-prognozu-2024>

6. Календар оприлюднення експрес-випусків Держстату у 2024 році // Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/express/expres_u.html
7. Статистика та реєстри // Державна митна служба. України. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri>
8. Статистика зовнішнього сектору // Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external#1>
9. Eurostat (no date) *EU trade with Ukraine — latest developments*. Available at: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_trade_with_Ukraine_latest_developments#Latest_developments
10. Платіжний баланс у 2023 році // Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/files/ES/State_y.pdf
11. Бюлетень стану торговельних відносин між Україною та ЄС у 2022 році // Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=5db05993-288d-4981-9f26-f0f6efe586e2&title=BiuletенStanuTorgovelnikhVidnosinMizhUkrainoiuTasU2022-Rotsi>
12. Matuszak, S. (2024) 'A key partner. Ukraine—EU trade in 2023', *Centre for Eastern Studies*, 4 March. Available at: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2024-03-04/a-key-partner-ukraine-eu-trade-2023>
13. Matuszak, S. (2023) 'A year of war in Ukraine's foreign trade', *Centre for Eastern Studies*, 8 February. Available at: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2023-02-08/a-year-war-ukraines-foreign-trade>
14. Matuszak, S. and Popławski, K. (2024) 'Running on European tracks. Modernising the rail network in western Ukraine during wartime', *Centre for Eastern Studies*, 26 February. Available at: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2024-02-26/running-european-tracks-modernising-rail-network-western>
15. World Trade Organization (2023) *One year of war in Ukraine: Assessing the impact on global trade and development*. Available at: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/oneyukr_e.htm
16. European Union (2023) *Regulation (EU) 2023/1077*. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TX/?uri=CELEX:32023R1077>
17. Statistics Poland (2024) *Foreign trade turnover of goods in total and by countries in January-December 2023*. Available at: <https://stat.gov.pl/en/topics/prices-trade/trade/foreign-trade-turnover-of-goods-in-total-and-by-countries-in-january-december-2023,1140.html>
18. European Parliament (2024) *Deal to extend trade support for Ukraine with safeguards for EU farmers*. Available at: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240318PR19422/deal-to-extend-trade-support-for-ukraine-with-safeguards-for-eu-farmers>
19. План для Ukraine Facility. 2024—2027 pp. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/wp-content/uploads/2024/03/plan-ukraine-facility.pdf>
20. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про Стратегію зовнішньополітичної діяльності України»: Указ Президента України № 448/2021 від 26 серпня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448/2021#Text>
21. European Commission (2024) *Commission proposes to prolong road transport agreements with Ukraine and Moldova and introduces updates to the agreement with Ukraine*. Available at: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_24_1305
22. European Commission (2022) *European Commission to establish Solidarity Lanes to help Ukraine export agricultural goods*. Available at: https://transport.ec.europa.eu/news-events/news/european-commission-establish-solidarity-lanes-help-ukraine-export-agricultural-goods-2022-05-12_en
23. Власюк В. Статистика з польського кордону. Чому Польщі не вигідне згортання економічних відносин з Україною? // Економічна правда. 5 березня 2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2024/03/5/710739>
24. Річний звіт Українського кластерного Альянсу 2023. URL: <https://www.clusters.org.ua/report-2023/>
25. Угода про політичне співробітництво, вільну торгівлю і стратегічне партнерство між Україною та Сполученим Королівством Великої Британії і Північної Ірландії від 16.12.2020. Дата оновлення: 20.03.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/826_001-20#Text
26. Україна і Велика Британія продовжать скасування ввізних мит та тарифних квот у двосторонній торгівлі ще на 5 років, - Юлія Свириденко // Урядовий портал. 8 лютого 2024. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/ukraina-i-velyka-brytaniia-prodovzhat-skasuvannia-vviznykh-myt-ta-taryfnykh-kvot-u-dvostoronnii-torhivli-shche-na-5-rokiv-iuliia-svyrydenko>
27. Угоду про вільну торгівлю між Україною та Канадою // Міністерство економіки України. 22 вересня 2023. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=d2edde52-e418-4868-a5d3-f42d736d1f19&title=UgodaProVilnuTorgivliuMizhUkrainoiuTaKanadoiu>
28. European Commission (no date) *EU assistance to Ukraine*. Available at: https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine_en

Oleksandr SHNYRKOV,
*Doctor of Economics, Full Professor, Head of the Department
of World Economy and International Economic Relations
at the Educational and Scientific Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Anton FILIPENKO,
*Doctor of Economics, Full Professor, Professor of the Department
of World Economy and International Economic Relations
at the Educational and Scientific Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Lina POLISHCHUK,
*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of World Economy and International Economic Relations
at the Educational and Scientific Institute of International Relations
of Taras Shevchenko National University of Kyiv*

FOREIGN TRADE RELATIONS OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Abstract. The article focuses on the analysis of Ukraine's foreign trade flows in the context of the war and assesses the adaptability and reorientation of export and import operations with major partner countries and regions.

The authors analyse the dynamics of exports and imports by the main groups of goods and services, highlight the main structural changes, emphasise the increase of the European Union's share in Ukraine's foreign trade, and outline the possibilities of trade diversification through updated agreements with strategic partners. The article indicates that the solidarity with Ukraine, trade liberalisation decisions and the suspension of trade remedies by the EU have led to an increase in exports and the establishment of new logistics corridors, but have also caused a rapid increase in exports of certain agricultural products and changes in the markets for these products in Ukraine's neighbouring countries.

The article outlines the prospects for cooperation with the Global South countries. It is noted that in the long term, the restoration and expansion of Ukraine's economic positions in the markets of the Global South would be primarily possible if Ukraine realises its status as an EU candidate state, which entails a focus on the practical implementation of the goals, principles and instruments of the EU trade policy.

The authors conclude that since the beginning of the full-scale invasion, Ukraine's foreign trade flows have changed significantly in terms of both commodity and geographical structure. At the same time, Ukrainian foreign trade and the agricultural sector, in particular, have demonstrated high adaptability to wartime risks. Furthermore, the authors provide a number of relevant recommendations for Ukraine's further foreign trade activities.

Keywords: foreign trade, geographical and commodity structure of exports and imports, partner countries, strategic partnerships.